

Számok és szavak

Borbély Szilárd: Nincstelének (Már elment a Mesijás?)

Tanultátok-e a számokat?

*Bizony számok az emberek is,
Mintha sok 1-es volna az irkában.
Hanem ezek maguk számolódnak
És csodálkozik módfölött az irka,
Hogy mindégnyik csak magára gondol,
Különb akar lenni a többenél
S okvetlenül külön hatványozódnak,
Pedig csinálhatja a végtelenségig,
Az 1 ilyenformán mindig 1 marad
És nem szoroz az 1 és nem is oszt.*
(József Attila)

Borbély Szilárd *Nincstelének* című regénye a könyv fülszövege szerint a számokról, azon belül is a csak 1-gyel és önmagukkal osztható prímszámokról szól, melyeknek valóságvonatkozása éppen annyira viszonylagos, mint amennyire a „korlátozott fikciójú” szöveg referenciaanyagként képes viszonyulni a vonatkozó valóságelemekhez. A főszereplő kisgyerek – aki egyben a történet elbeszélője is – nemegyszer utal a benne kialakuló és folyamatosan formálódó, korántsem elvont, mégis metafizikai „számfogalomra”. „A számokkal játszom. Szétbontom és összerakom. Megkeresem, hogy mivel lehet osztani. Vannak, amelyeket nem lehet semmivel. Azokat szeretem.” A kötet naiv, egymásra olvasott számtanpéldá(zata)i („Megyünk és hallgatunk. Harmincegy év van köztünk. A harmincegyet nem lehet osztani, mert csak magával osztható. Meg egygel. Ilyen

magány van köztünk. Nem lehet részekre bontani. Egyben kell cipelni.” stb.) egyszerűségük ellenére feloldhatatlan ellentmondásokat tartalmaznak. Akárcsak József Attila játékos versében, Borbély szikár prózájában is egy olyan kozmikussá növesztett kisebbség-érzet fogalmazódik meg, amely a szociális egyedüllétet, a közösségből kirekesztett, a társadalom által megvetett embereket jellemzi.

A helyszínül szolgáló, északmagyarországi falu lakosainak nagy része ilyen társtalan, „oszt-hatatlan magányú” lény, akinek látszólag esélye sincsen a többiekkel való egység kialakítására. A középpontban lévő család „fekete báránként” kezelt tagjai sem képesek megteremteni ezt az elvesz(ej)tett állapotot, ugyanakkor mindvégig egy megváltó mozzanatra várnak, ami kiveti őket a szegénység és a megalázottság nyomorúságos körülményei közül. Ez a várakozás azonban majd minden esetben beteljesületlen marad: a tehetetlenségét alkoholba fojtó apa sorra járja a közeli és távoli vidék munkahelyeit, de származása vagy „politikai múltja” miatt sorozatosan elbocsájtják; a paraszti kórnyezettől undorodó, magát dürvának és szigorúnak mutató anyja a folyamatosan elhalasztott) költözésben látja a megoldást. Az általa táplált, mármár kényszeres „messiásvárás” a gyerekekre is átragad. „Ma egész nap vártuk a Messiást, de nem jött. Amikor reggel kérdeztük anyánkat, hogy mit csináljunk, azt mondta, várjunk. »Mit?«, kér-

deztük. »Mit? Hát a Messiást«, mondta. De ezt csak úgy mondta, mert nem volt kedve beszélni... Egész nap lézengtünk. Elképzeltém, hogy tényleg jön a Messiás. A Tökös hídja felől érkezik a faluba. Amikor beér, először jobbra kanyarodik, mert mihozzánk jön.” Olvasás közben nemegyszer felidéződött bennem a boldogság ígézetétől, valamint a Mennyország ígéretétől övezett bibliai *lelki szegénység*, ami legalább olyan ellentmondásos kifejezés, mint a regény által tematizált nincstelenség. Többek közt talán ezért is hozhatóak kapcsolatba egymással. Mert a nincstelenség ugyanannyira lefokozott létmód, mint amilyenben – egy bizonyos értelmezésben – a lelki szegények egzisztenciálisan élnek, ezzel együtt mindkettő mélyen magában hordozza az isteni gondviselésbe vett hitet, ami a legmagasabb lelki szintet jelenti, és amelyet a könyvben szereplő *nincstelének* eltemettek magukban, illetve amelyben a Bibliában említett lelki szegények szinte öntudatlanul részesülnek.

Ez a látens feszültség hatja át a szöveget, melynek eltorzított utalásrendszere a legfontosabb forrásként az Evangéliumot jelöli meg. Ennek a „torzításnak” példája a Mesijás nevű elesett alak, akít a falu bolondjaként tartanak számon. „»Szerbusz, Mesijás«, kiáltották neki oda. Mesijás mosolyog és megemeli a koszos kalapját. Valakitől kapta azt is. Mesijás minden ruháját valaki már hordta a faluban. Mindenki ad neki valamit. Pedig sose kéregetett, csak állt a kapukban. Akár napokig. Este hazamegy, de kora hajnalban már megint ott áll... Anyám sajnálja Mesijást. Avas szalonnát visz neki zsírpaperba. Máskor pasulyt, száraztésztát, zsiszikes borsót. Vászonzsákban dögölt tyúkot. Mikor mi nélkülözhető.” Mesijást tehát éppen a nélkülöző

nincstelének szánják meg, így lesz ő az egyetlen „megemelt” figura a szereplők közül, minden földhözragadtsága és szerencsétlensége ellenére; hisz ő az, aki a legalantasabb munkát is elvégzi, azt, amit még a falubeliek sem hajlandóak megcsinálni. Egyszerre bántják és védelmezik. „Ha néha valaki rákiabál, Mesijás elsírja magát. Megvédi ilyenkor és az ellen fordulnak, aki Mesijást bántja. »Akkor talán nyaljátok ki a seggét is«, mondja sértetten, akire rászólnak. (...) »Szerbusz Mesijás. Mér sírsz?«, kérdelem tőle. Nem válaszol. Sír. »Mit kentél magadra?« Akadozva válaszol. Mintha nem kapna levegőt. »Tebut. Látot, letöptek...«, mondja olyan vékony hangon, amit nem ismerek. A korcsma előtt a röhögő férfiak néha felé mutogatnak... »Leköptek?«, kérdelem. Mesijás mosolyog, mindenki elől kitér. Mindenkiel alázatos. »Mér köptek le?, kérdezem tőle. »Met tigan vadok«, mondja.” Mózsi, a munkásszolgálatról visszatérő zsidó, a betelepülő románok „idegenszívú” leszármazottai, a kulákként kezelt paraszti réteg vagy épp a cigányosor lakói mind-mind valamilyen módon megbélyegzett elemek a faluközösségben. Mindennek háttéréként pedig a hatvanas évekbeli kommunizmus eszmei „garnitúrája” szolgál, amelynek „kollektivizáló” akaratja csak tovább fokozta a második világháború utáni, közép-kelet-európai léthelyzet kiélezettségét. Borbély regényvilága mégsem csak egy többnemzetiségű és több nemzetiséket bemutató társadalmi tabló felvázolására törekszik, annál jóval többre vállalkozik: a (lelki) szegénység mibenlétét kutatja, és mindenekelőtt annak elbeszélhetőségét próbálja megteremteni egy valószínűleg nyelvtől megfosztott, legalábbis fogalmilag nehezen körülírható élményanyag alapján. Mintha egyfajta

átlelkésítő szellemiséggel kellene felruházni a csupasz, pórére vetkőztetett, a szó szoros értelmében kismemizett valóságot, ami szemmel láthatólag csak az anyagszerű tapasztalatok röghöz kötöttségén keresztül ismerhető meg. „...szavakban szoktak hinni az emberek, hiszen másban nem is lehet. A szavak azonban, akárhogy nézzük, mégsem materiális dolgok (...), leginkább az Igével vannak kapcsolatban, a logossal, a szellővel, a lélegzettel, a ruach-hal, a tovasikló hanggal, amely a levegőben nem talál magának biztos pontot, megnyugvást, és mint a szél, épp olyan, amely ott fú, ahol épp kedve tartja” – írja a szerző a Vigilia szegénység-körkérdésére felelve (*A Vigasztaló Szegénység helyett*).

Azt hiszem, hogy Kertész Imre *Sorstalanság*ához hasonlóan a *Nincstelének* Borbély-féle nyelvezete is képes volt áthidalni a megélt, elbeszélhetetlen események, valamint a felidézett múlt – retrospektív stilizáció útján – újjáalkotott képzetek közötti szakadékot. Nemcsak ebben közös a két regény, hanem a narráció „reflektálatlan” gyermeki pozíciójában is, amely nyilvánvalóan magában foglalja az elbeszélői emlékezet érzéki-észleleti képzettársításait, kiegészítéseit is. Talán nem távoli asszociáció az sem, hogyha a *Sátántangó* „Telep-lakosainak” messiáskomplexusát párhuzamba állítjuk a nincstelen család közösségi megváltóváráásával, bár Krasznahorkai László történetének Irimias nevű álprófétája legalább a nyomorúságtól való megszabadulás illúzióját felkeltetheti a szereplőkben; a Borbély által hiányként megjelenített istenkép már nem igazán képes erre. „Figyelem a levegőt, amelyről azt mondják, hogy mindenütt ott van. Ezt állította apám az Atyaúristenről, hogy mindenütt jelen van.

Hogy olyan, mint a levegő. Apám azt mondja, hogy a levegőnek van súlya. Ezt nem akarom elhinni. Figyelem, hogy észrevegyem, de nem látom a levegőt. Sem Isten. Nem bukkan fel sehol, csak az ősszel egyre lassúbb legyek zümögnek mindenütt.” Ebben az ürességben mégiscsak ott vibrál valami megfoghatatlan, láthatatlan és kimondhatatlan jelenség, ami mindinkább a szavakba, illetve számokba számúzott világon túlra, az anyagba álmódott lélek valósága felé mutat (lásd a szilvaszedés közbeni angyal-jelenést). Ugyanez érezhető a rendkívül kopár és kongó szöveg bensővé tett terein, hangzásán is, amelynek visszhangjaiban valahol ott van a vigasztalás reménye. A nincstelenség azonban nem birtokolhat semmit, hiszen ismeretlen számára még a gyarapodás vagy a növekedés képzeletbeli lehetősége is. „Számolom a pénzeket, amelyekkel játszom. Arra gondolok, hogy Jézusnak tizenkét tanítványa volt. Akkor tizenhárman voltak. A tizenhárom nem lehet osztani, csak eggyel vagy önmagával. A tizenhárom babonás szám. Nem hoz szerencsét, azt mondják” – vet számot a bibliai alakokkal az elbeszélő; egy másik helyen meghalt kistestvérére utalva, annak halotti szertartását idézi fel. „Csak mi szipogtunk zavartan, amikor a konyhaasztalon felravatalozták. Tizenhárom hónapig volt velünk. A tizenhárom nem lehet osztani.” A kisfiú megannyi „számvetése” hasonló, baljós vagy beletörődő következtetéssel végződik, mint ha egy determinált, eleve elrendelt rendszerből következne az összes, és ez olyan természetessé válik a főszereplő számára, hogy más „művelet” eszébe sem jut.

Vegyetek erőt magatokon

És legelőször is

A legegyszerűbb dologhoz lássatok –

*Adódjatok össze,
Hogy roppant módon felnövekedoén,
Az Istent is, aki végtelenség,
Valahogyan megközelítsétek.*

– fejeződik be József Attila *Számok* című verse. Borbély Szilárd *Nincstelene* nem adja meg a lehetőséget egy ilyen transzcendens „transzformáció” felismerésére. Az egy mindig egy marad. „Egy matematikai sejtés szerint minden páros szám két prímszám összege. Az is sejtés, hogy végtelen prímszám létezik. De nem biztos. Az sem, hogy van-e valóság és vannak-e számok” – szól a fülszöveg egyik kitétele, és ezzel még a számok és a valóság közti referencia is kétségbe vonódik, sőt maga a valóság is idézőjelek közé kerül, a végtelenség megközelíthetetlen marad. Nem osztható többé szét. (*Kalligram, Budapest, 2013*)

Papp Máté

**„Ott a múltba nézsz,
itt a jövőbe”**

**Gróf Zichy József utazásai
I–II. (Ázsiai útinapló 1875–76;
Amerikai útinapló 1877)**

Mindig izgalmas esemény, amikor a régmúltból előkerül egy ismeretlen kézirat: a szerkesztetlenség, fésületlenség, az olvasót befolyásoló utólagos értelmezések hiánya miatt ilyenkor az ember közvetlen betekintést kap egy adott korszakba, világba, nyelvbe – és megismerhet egy személyiséget. Ez áll fenn Zichy József két nemrég kiadott útinaplója esetében is, amelyről egy évszázadig nem is tudtunk. Ráadásul a naplók témája is rendkívül érdekes, hiszen a magyar gróf két, mind Európától, mind egymástól minden szem-

pontból távoli kontinensre látogatott egy olyan korban, amikor még az efféle utazgatás nem volt mindennapos. A 19. század második fele Ázsiában a gyarmatosítás virágkora volt, amikor az ősi birodalmak összeomlottak vagy ellenkezőleg, villámgyors modernizációba kezdtek, s közvetlenül, szerves kapcsolódás nélkül élt együtt a múlt és a jövő. Észak-Amerika nagy része még vad vidék volt, de már nagyban zajlottak azok a folyamatok, amelyek révén az USA a 20. század nagyhatalma lett. Zichy József testvérével, Ágosttal együtt mindkét világot bejárta, s naponta papírra vetette benyomásait. Hogy miként látta egy művelt és érdeklődő magyar gróf kora Ázsiáját és Amerikáját, az a mai olvasó számára is tanulságos – és szórakoztató – lehet.

A régi történelmi családból származó Zichy József (1841–1924) a fia volt annak a Zichy Ferencnek, aki, mint ismeretes, 1848. március 15-én a helytartótanács elnökeként „reszketni méltóztatott”, s aki Jókai „kőszívű emberének” mintaképe volt. József Bécsben szerzett jogi doktorátust, majd a családi hagyományt követve politikusnak állt: 1867–69 között osztálytanácsos, 1868–70 és 1872–75 között országgyűlési képviselő, 1870-től az első fiúmei kormányzó. 1872–74 között – feltűnően fiatalon – földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi, valamint részben egyidejűleg (1873–75) közmunka- és közlekedésügyi miniszter a Szlávy- és Bittó-kormányban. Ezután következtek a naplókban leírt utazások. 1889–93 között Pozsony, 1891–93-ban Trencsén vármegye főispánja. Tisztségeiről az egyházpolitikai törvényjavaslatok ellenzése miatt lemondott, s utolsó évtizedeiben felhagyott az aktív politizálással. Az öcs, Zichy Ágost (1852–1925) a közéletben hasonló pályát futott be, 1875-ben szerzett

jogi doktorátust, 1879-től országgyűlési képviselő, 1883-tól 1892-ig fiumei kormányzó és a főrendiház tagja, 1911-től főudvarnagy. 1918-ban méltóságairól lemondott. Ágost mindezek mellett tudományos munkát is végzett, 1880-tól az MTA levelező tagja volt, leginkább utazásai során gyűjtött anyagait dolgozta fel. Volt még két fivéréük, Tivadar, aki diplomataként tevékenykedett, illetve Ferenc, aki a papi hivatást választotta.

A korban a magyar szellemi vagy politikai elit körében az ázsiai vagy amerikai utazás nem volt teljesen ismeretlen vállalkozás. Andrásy Manó gróf a szabadságharc leverése után bejárta Kínát, Indiát és Délkelet-Ázsiát. Xántus János a Monarchia 1868-ban indult hivatalos küldöttségének tagjaként járt több ázsiai országban, s ez a delegáció kötötte meg az első álmközi szerződést Kínával és Japánnal. A korszak legjelentősebb magyar expedícióját Széchenyi Béla gróf vezette: 1877–80 közötti útján három társával bejárta Kína nagy részét, illetve több kelet- és délkelet-ázsiai területet. 1882-től a magyarországi keleti műgyűjtés megalapozója, Hopp Ferenc járt számos alkalommal Kelet-Ázsiában. Az 1890-es években egy másik Zichy, Jenő tett több utazást keletre. Észak-Amerikába is többen eljutottak, például Bölöni Farkas Sándor, Haraszthy Ágoston, Kecskeméthy Aurél, akiknek művei a korban közkézen forogtak a modernizáció lázában égő Magyarországon. A Zichy testvérek útjai tehát nem voltak egyediek; József naplója azonban annyiban mindenképpen az, hogy nem publikálásra, kortársai okítására szánta, hanem saját magának írta afféle szórakozásként, így a szöveg nem ment át a szokásos finomításokon. Ráadásul Zichy József remek humorérzékkel és fogalmazókészséggel rendelkezett, így a napló

nem csupán kordokumentum, hanem kifejezetten üdítő olvasmány is. Érdemes például a napló kínai részét összevetni Lóczy Lajos *A kínai birodalom természeti viszonyainak és országainak leírása* (M. Kir. Természettudományi Társulat, Budapest, 1886) című művével – Lóczy csupán egy-két évvel Zichyék után járt a Középső Birodalomban –, s látható, mi a különbség a magáncélra szánt napló és egy tekintélyes földrajztudományi munka között. Természetesen mindkét mű tanulságos olvasmány, de a napló az izgalmas apró részletek miatt sokkal jobban leköti az olvasót.

Zichyék keleti utazása nem egzotikus felfedezőút volt, a szerző nem is tetszeleg a hős pionír szerepében: a fivérek a kor legkényelmesebb járművein utaztak viszonylag biztonságos helyekre, s egy tengeri viharon kívül nem is kerültek veszélybe. Az ázsiai út afféle félhivatalos küldetés volt: a két Zichy gyakorlatilag turista-ként utazta be Jáva, Thaiföld, Kína és Japán bizonyos részeit, de a meglátogatott uralkodókhoz magukkal vitték Ferenc József leveleit, és a helyi kormányzatok hivatalos vendégekként, nagy pompa közepette fogadták őket. Az amerikai utazás már teljes egészében magáncélú volt, csak a kíváncsiság vezette.

A kis füzetekbe írt naplók a vedródi családi kastélyból valamilyen módon a pozsonyi levéltárba kerültek, de itt sokáig nem foglalkoztak velük. 1978-ban egy szlovák történész fedezte fel őket, amiről egy rövid újságcikkben be is számolt, de ez nem váltott ki különösebb visszhangot. 2006-ban került a szöveg újra a figyelem középpontjába, ekkor ugyanis a nagyszombati múzeumba került fénymásolat alapján Katarina Potoková fordításában megjelent az ázsiai napló szlovák változa-

ta. Az a furcsa helyzet állt így elő, hogy az egyik napló előbb jelent meg szlovákul, mint eredeti nyelvéen, magyarul. Végül egy távoli oldalági rokon, Zichy Mihály, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa hozzájutott a kézirat másolatához, és a nehezen olvasható, idegen kifejezésekkel teleterjedt naplószöveget több éves munkával eredeti nyelven is kiadásra alkalmassá tette. Az ázsiai és az – eddig publikálatlan – amerikai napló így egyszerre jelent meg magyarul.

Az ázsiai útra 1875 novemberében és 1876 szeptemberében között került sor. A testvérek Pestről indultak, majd Isztambulon keresztül Egyiptomba jutottak, innen az Egyiptom–Jáva–Szingapúr–Thaiföld–Hongkong–Dél-Kína–Japán–Észak-Kína–Oroszország–Vedrőd útvonalat járták be. A meglátogatott országok helyzete igencsak különböző volt. Jávát az 1600-as évek óta a hollandok kormányozták, s Zichy József igencsak jó véleményrel volt mind a gyarmati adminisztrációról, mind a helyi lakosságról. Szingapúr néhány évtizede a britek volt, s ebben a korban kezdett nagy nemzetközi kereskedelmi-pénzügyi központtá válni. Sziám (Thaiföld) volt az egyetlen ország Délkelet-Ázsiában, amely nem került gyarmati uralom alá, persze nem erejének, hanem annak köszönhetően, hogy a különböző gyarmatosító birodalmak érdekszférájának határán fekvő ügyesen ki tudta játszani egyiket a másik ellen. Itt a magyar utazókat Csulalongkorn (ur. 1868–1910) király személyesen fogadta, s rajtuk keresztül levelet váltott Ferenc Józseffel; az ekkor még csak 23 éves uralkodó – aki az utókortól kiérdemelte a „Nagy” jelzőt – nem tett mély benyomást a naplóíróra. Hongkong az első ópiumháború (1839–1842) óta brit gyarmat volt, s az utazás idején

már fontos üzleti központként gyűjtőhelye volt a legkülönbözőbb nációnak. Innen mentek át a fivérek Kínába, ahol meglehetősen vegyes tapasztalatokat szereztek. A kor az ősi Kínai Birodalom végső válságának időszaka volt: az ekkor már több mint kétezer éves császárság – a világ legősibb folyamatosan létező államalakulata – a végóráit érte, területét a külföldiek befolyási övezetekre osztották, belső vidékeit hatalmas felkelések sújtották. Ezzel ellentétben Japán éppen néhány évvel korábban lépett a modernizáció útjára: amikor a Zichy fivérek ott jártak, lenyűgözte őket a szélesebb fejlődés, a tisztaság, a precizitás – a meglátogatott országok közül a szigetország váltotta ki a legnagyobb lelkesedést a szerzőből. A fővárosban a japán császárral is találkozott. Innen Kínába tértek vissza, amely – különösen Japán után – lehangoló benyomást tett rájuk. Eredeti terveiket megváltoztatva innen nem Amerikába utaztak, hanem Oroszországon keresztül hazafelé vették az irányt, a másik utat a következő évre halasztva.

A naplóíró remek megfigyelő volt, s mindenkitől, akivel találkozott, igyekezett a lehető legtöbb érdekességet megtudni a meglátogatott helyekről. Az olyan információkat, amelyek az útikönyvekben is megtalálhatók voltak, feleslegesnek találta részletesen rögzíteni, így a napló nagy részét az apró részletek, történetek, érdekességek, személyes tapasztalatok leírása alkotja. Éppen ezek teszik a szöveget rendkívül érdekessé. Számtalan olyan részlettel találkozhatunk, amelyek most is igencsak tanulságosak a Kelet máig lezáratlan modernizációs kísérleteivel kapcsolatban. Nézzünk néhány ilyen passzust, amelyek a napló nyelvezetéből is ízelítőt adnak!

Egyiptomban Zichy tanúja lehetett a kormányzat egyik társadalom-átalakító próbálkozásának: „Alkalmam volt egy 2–300 leánykából álló, a kormány által fenntartott növendék láthatni, a lányok európai modorban öltözték s mindennemű házi foglalatosságra tanítatnak, egyszóval neveltetnek házi asszonyokká, ha férjhez mennek kiházásíttatnak s hívatvák személyes tulajdonaik által éket verni azon institúciókba, melyek a szigorú koránkövetőket örökké a polgáriasság teréről elzárni képesek.”

Thaiföldön a szerzőt szíven üti a globalizációval – mely már ekkor zajlott – együtt járó uniformizálódás: „Felhasználtuk a reggeli órákat, hogy a város azon részét tekintsük meg, melyben a boltok nagy része fekszik; de ez csak arra szolgált, hogy konstataljam, miszerint itt is minden eredetiség elveszett. Bolt bolt mellett véghetlen hosszú utcákon keresztül, de mindenütt csak európai italok, boros, sörös, szeszes palackok, kínai közönséges porcelán és európai Ausschuss. Semmi eredeti szövet, még a munkás szerszámok is Európából. Félig meztelen kínaiak amerikai varrógépeken dolgoztak jobbra-balra.”

Ezzel szemben a dél-kínai Kanton városát autentikusnak találja (ma már ezt is mást látja): „Végre megtaláltam azt, mit a Föld kereségén már mint nem létezőt kezdtem hinni; találtam végre egy helyet, melyet európai szokások még intacta hagytak, mely európai holmik által nincs előzőnölve, mely teljesen más, mint mindaz, mi Európára emlékeztet. Itt minden eredeti, mindennek kizárólag kínai típusa van, minden, mit látok, hallok, észlelek, egy új világot tár fel előttem, melynek harmóniáját abszolúte semmi sem zavarja. Az emberek, az épületek, boltok, ruhák, étkek, áruk, eszközök mind a legkisebb részletekig

a teljes eredetiség jellegét viselik. (...) Bárhova néz az ember, semmivel sem találkozok, amit csak európai lehellet is ért volna.”

Bár Kínát történelmének mélypontján látja, feltűnik neki a kínaiak hihetetlen üzleti érzéke (ami aztán bő egy évszázad után tör a felszínre, ahogy ennek mi is tanúi lehetünk): „A kínaiak leleményessége lassankint kicsavarja az európaiak kezéből azon forgalmat, melyet elébb aránylag csekély számú ház majd' monopolizált. A compradorok eltanulták uraik fortélyait, el a világkereskedelem szokásait, most önmagok lábára állván sokan függetlenül működnek. Kevés nyereséggel megelégszenek, egyszerűen élnek, nem költenek s lassankint kitérítik az idegeneket. A detailkereskedésben már most sem konkurálhat velük európai. Majd a nagybani kereskedelemre is kerül ám a sor; gőzöseik vannak, idővel megépítik majd a vasutat is. (...) De nemcsak iparuk által foglalhatnak el a kínaiak elsőrangú helyet a kulturális népek sorában, hanem kereskedelmük által is. (...) A kínai emigráció ma már Kaliforniára, Észak-Amerika sok vidékére, Jávára, Sziámra, Szingapúrra, sőt angol Kelet-Indiára is terjeszté ki figyelmét, mindenütt mint ügyes, circumspectus és folyvást meggazdagodó embereket látjuk őket összeköttetéseiket szaporítani, anyagi hatalmukat terjeszteni. (...) A kínai csekély nyereséggel elégszik meg, leleményes, ügyes, kitartó és saját személyére igen keveset költ – ez utóbbi tulajdonság szemben az európai kereskedőkkel, kik roppant fényűzésben élnek itt, felette javára válik. (...) Valjon e törekvés nem fog-e igen veszedelmes concurrentiává válni, valjon lesznek-e képesek a külföldi házak fennállani oly működési körrel, mint eddig – ezt csak a jövő fogja megmutatni.”

Zichy Japánnal kapcsolatban is felteszi a modernizációval kapcsolatos örök kérdést, miszerint együtt jár-e ez automatikusan nyugatosodással, az eredeti kultúra elenyészésével: „Most a japániai de bonne foi karjaiba vetették magukat az európai civilizációnak, az európai művelődésnek – épp úgy mint egykoron recipiálták azt, mi hozzájuk Kínából, Koreából jött. Ezt naturalizálták, maguk módja szerint aplicálták, tökéletesbíték, kifejték és sok tekintetben nemesbíték. Igaz, hogy elzárva idejük, módjuk volt uraivá lenni az anyagnak s ezt így fejleszteni; de kíváncsi vagyok arra, mi fog történni most, fognak-e bírni a jó japániai azon képességgel, hogy ők is függetlenül járjanak az egyszer megkezdett úton. Elszigetelésről már nem lehet szó, speciális japáni jelleget mindent nivellírozó századunkban nem fognak süthetni arra, mit átvettek; de fogják-e fejleszteni függetlenül, fognak-e haladni öntudatosan, vagy utánozni fognak-e folyvást; egy szóval fogják-e ők is – karöltve más nemzetekkel – tolni a haladás szekerét, vagy csak kullogni fognak-e utána. Egy évtizednyi tapasztalás megadandja erre a feleletet.”

Zichy tehát egy sor olyan jelenséget észlel Ázsiában, amelyek ma is feltűnnek az arra járóknak vagy bárkinek, aki érintkezésbe kerül e kultúrákkal. Hasonlóan érvényes megfigyeléseket tett amerikai útján, amelyet 1877-ben tett, szintén Ágost öccsével. Itt New Yorkból indulva bejárták a keleti partot, eljutottak Kaliforniába, illetve Kanada bizonyos részeibe, és sok várost meglátogattak a kontinens szívében is. Ez az út természetesen jelentősen különbözött az ázsiaitól, hiszen az új kontinensen modern Pullman-kocsikban utaztak, luxusszállodákban szálltak meg, és egzotikus érdekességek

helyett az elképesztően gyors fejlődés kötötte le őket. És persze az amerikai mentalitás.

Az örök újrakezdés: „Fortuna sokkal szeszélyesebb itt (...) Ma egy garas van zsebemben, egy év múlva megvan a millió, palotában lakom, fél dolláros szivart szívok, de egy évre rá ismét pár száz dollárnyi összegre leolvadt tőkémel újból kell hozzálatni a szerzés nehéz, ott igaz, sok fázisaiban könnyű munkájához. De hozzá is látok itt s kitartással, bátorsággal felegyenesíteni ismét a mérleg nyelvcsékjét, s ez a különbség Amerika s Európa közt, hol ritkán támad fel valami halottaiból a materiális szerzés kényes terén.”

A vallásosság: „Fél 11-re jó mennyiségű bibliát és prayer book-ot osztogattak a salonban, az orvos ünnepélyesen leült az asztalhoz, az utasok szinte körülötte, több matróz is eljött, ezután ugyancsak az orvos egy zoltárt olvasott el, ezt követé egy ima, melyet a jelenlévők utána mondanak, most az Újtestamentumból olvasott egy evangéliumot s az egészet ismét egy ima fejezte be. Nem tartott tovább az ájtatosság egy negyedóránál, de komoly, méltóságteljes jellegű vala, megvallom, igen jól esett látni, miként fiatal, a kor és intelligencia virágzó fokán álló emberek éppen nem tartják méltóságuk alattinak vagy feleslegesnek egy komoly fohászt és imát felfelé küldeni; a közömbösség, nihilizmus ezen nemzet keblében még nem vert gyökeret, ezért nagy és hatalmas, azért virágzó művei, azért egészséges gondolkodásban, dicső tettekben és állandó eredményekben.”

Az egalitarizmus: „Nem létezik Amerikában az, amit nálunk »szolga« névvel kvalifikálunk, minden állás a maga körében teljesen bírja a publikum extimatióját. A konduktor péld. nem »szolgálja« a vasúti vállalatot, a közönség-

get, ő kenyerét keresi, tisztjét teljesíti a maga körében épp azon szempontból indulva, mint az igazgató; épp oly megbecsülésben részesülvén, mint az. Akárhányszor láttam leülni az utasok közé, konverzálni, eszébe sem jutott senkinek, hogy ez nem illendő; de magaviselete is teljesen úri volt ám. A porter, az express épp úgy szorít kezét veled, mint a gyári munkás vagy gubernor.”

Az állandó törekvés: „Nem szabad elfeledni, hogy évszázados tapasztalatok, kísérletek, fáradozások eredményét készen találják ugyan, de tisztelni, bámulni kell ama nép szellemét, mely amaz eredményeket, úgy, mint láttuk, alkalmazni, javítani s feltartóztatlanul előre való törekvésében mindenkor a legalkalmasabban felhasználni is tudja! Az Egyesült Államok, lehet mondani, rohamosan fejlődtek eddig, igen sok az, mi a körülménynek bélyegét viseli, de beállott ott is a krízis, következése egy valamivel lassabb, de annál biztosabb, a szédelgésektől mentebb, solidusabb s mélyebb gyökereket verő haladás leendő, kútforrásai kiapadhatlanok, kimeríthetlenség, azoknak különféle volta mindig új meg újakat fog előtérbe juttatni; meglepedéssel, bámulattal nézhet az anya a lányára, csak vigyázzon – ne sit superata.”

Külön kiemelendő Zichy józansága: mindent, amit lát, a helyén kezel, „nem esik hasra”, és nem borzad el semmitől. Bizonyos dolgokért lelkesedik, másokat meg meglehetősen gúnyos szemlével, de mértéktartását minden helyzetben megőrzi. Ázsiában mentes marad a gyarmatosító fehér ember gőgjétől; Amerikában nem győtri kisebbségi komplexus a legújabb technikai vívmányok láttán. Hazájára végig szeretettel gondol: különleges trópusi gyümölcsöket kóstolván nem felejt

el megjegyezni, hogy azért az ott-honi szőlő és körte jobb; a Jangce partja vagy az amerikai préri a magyar tájakat juttatja eszébe; s ha kell, a dzsungel közepén is felveszi a díszmagyart egy-egy ünnepegre, nem provincializmusból, hanem mert neki ez a természetes, és vendéglátói is ezt várják tőle. Öniróniával kezeli magát és hazáját is, de azért mindig pontosan tudja, hogy hova tartozik – és ezt nem is bánja. Még ha néha zavarban van is: „Asztalnál 33 vagyunk, társaságunkat három fő gruppéra lehet osztani, a franciákra, angolokra s hollandokra. Mi ketten ismét magunk nemében külön állunk, s midőn arról volt szó, hova szegődjünk, eszembe jutott Fedor öcsém gyermekkori kérdése: »hát a magyarok kívül tartanak?«”

A korabeli Ázsia és Észak-Amerika két külön világot jelentettek, s Zichy meg se próbálja összehasonlítani őket. Az amerikai napló végén azonban megfogalmazza két útja tanulságát, s megállapíthatjuk, hogy nem tévedett nagyot: „Párhuzamot ezen és múlt évi ázsiai utazásom közt húzni képtelenség volna; annyi a különbség s oly kevés a hasonlóság, hogy ezt hiába kísérleném meg, a két utazás egymást kiegészíti. Ázsiában mint egy Szt. Iván-éji állomban vagy egy ezeregyéji regében élénk színekkel festett, folyvást változó, új meg új képek láncolata követi egymást. Az először látott trópusi természet, a mieinktől oly teljesen eltérő szokások, a más fajbéli népek s ezeknek művészete, indusztriája s ezredéves műveltségének eredményei s ismét a Góbi sivatagon való élet, a szibériai őserdők, városok s így az egy egymástól olyannyira különböző s egymást folyvást felváltó heterogén jellegű képek s benyomások semmi tekintetben sem hasonlíthatók össze avval, mit benyomásképp eredményez egy utazás az Északamerikai Egyesült

Államokban, hol mintegy századunkat megelőzni törekvő lázas tevékenységnek, soha egy percig sem való szünetelésnek, lankadhatlan tevékenységnek, munkásságnak rezultátumával állunk szemben. Az ifjú a még nem kész, a pezsgő a forró, a sok tekintetben átmeneti állapotok, mindenben a Sturm és Drang Periode visszatükrözése predominal itt; ott a múltba nézész, itt a jövőbe.” (Széphalom Könyvműhely – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2013)

Salát Gergely

Terepmunka

Nagy Viktor Oszkár – Petrik András: *Felsőbb parancs*

Nagy Viktor Oszkár és Petrik András *Felsőbb parancs* című dokumentumfilmjében nem történik semmi váratlan. A 2013-ban készült alkotás a szerb-magyar államhatár egy szakaszát felderítve az Európai Unió területére illegálisan belépő menekültek problémakörét vizsgálja. Látunk a határsávban szolgálatot teljesítő magyar polgárőröket és határőröket; látunk afgán, iráni, ghánai menekülteket, akik a határ szerb oldalán elterülő bozótosban meghúzódva sokszor akár hónapokig várják az átszökésre alkalmas pillanatot; és látunk egy lelkeszt – szintén a határ túloldaláról –, aki élelemmel, ruhával, néhány jó szóval igyekszik segíteni az egyébként minden tekintetben magukra maradt illegális bevándorlókon. A film apró, voltaképpen mindennapos epizódokat mutat e szereplők életéből. A határ őrzői távcsövekkel és hőkamerákkal pásztázzák a terepet; a menekültek tábornúznél melengetik elgémberedett tagjait vagy szárítják nyirkos rongyikat, később úttalan utakon, vasúti

töltések mentén haladva próbálják elérni ismeretlen céljukat; a lelkeszt pedig hol nejlonszákókból válogat cipőt, nadrágot, hol elhagyott, sűrű erdőben egy kutat istápoljtjai után, hol imával, bibliai történettel igyekszik tartani a lelket a menekülők kis csoportjaiban. Olykor a hátszázgra is vethetünk egy-egy röpke pillantást: az egyik oldalon a polgárőrök sokat tapasztalt helyi vezetőjének egy családi ebédjét örökíti meg a kamera, a másik oldalon a lelkeszt látjuk ugyancsak családi körben. És a cselekmény vége felé egy „sikeres” elfogási akciót is bemutat a film. Mindezek nap nap után ismétlődő rendjéből áll össze a mű világa, amelyben a menekültekkel így-úgy, de mindenképp hivatásszerűen foglalkozók jelentik az állandó elemet, míg a menekültek folyton cserélődnek. Ám egy biztos, a bemutatott helyzet akármelyik oldalát fürkészik is az alkotók, akár a határvédelmi intézkedések elszenvetőit, akár azok végrehajtóit látjuk, egyaránt a rendszer legsós rétegeiben jár az elbeszélés. Nem a törvényhozókat, szakpolitikusokat, nem is a téma tudományos szakértőit, kutatóit látjuk, kizárólag azokat az egyszerű embereket, akik a saját bőrükön, közvetlenül tapasztalják meg a migrációnak nevezett jelenséget.

Nagy és Petrik kamerája nem rejtett kamera. Alkotásuk nem a szenzációhajhász tévéripotrok, de még csak nem is az oknyomozó, tényfeltáró „gerillafilmezés” képviselője. A készítő az események megmutatásában kizárólag addig a pontig mennek el, ameddig ezzel még nem veszélyeztetik szereplőiket. Talán ezért sem találkozunk a hatóság embereivel a szerb oldalon, mint ahogy már azt sem látjuk, mi történik a menekültekkel letartóztatásuk után a határ magyar oldalán. Más motiválhatta az alkotók munkáját. Olyan társadalmi problémákból indulnak ki, amelyekkel

mindannyian találkozunk, bár jobbra csak a napi hírek frázisainak, közhelyeinek szintjén ismerünk. Ezért új tényanyagok mindenáron való felkutatása helyett ez a film a maga türelmes, szemlélődő beállításaival, visszafogott eszközeivel inkább a már ismerni vélt folyamatok mélyebb megértésére szeretne lehetőséget nyújtani; azt tűzi célul maga elé, hogy közelebb hozza nézőjéhez a történesek szereplőit.

A képlet persze akár modellként vagy analógiaként is működhet. A menekültek helyére odaképzeltük társadalmunk tetszőleges marginalizált csoportját, drogfüggőket vagy hajléktalanokat. Mindig lesznek olyanok, akik akár a legalitás határán egyensúlyozva, mégis hivatásuknál fogva tesznek újabb és újabb kísérleteket a kikeresztettek megsegítésére, míg lesznek mások, akik – egyébként a társadalom egyfajta önvédelmét képviselve – igyekeznek kiiktatni a veszélyesnek ítélt devianciát. Csakhogy legyen bármilyen fejlett, bármilyen civilizált is egy közösség, amíg határvidékein valahol szükséget szenvednek, létbiztonsága csak időlegesen lehet és illuzórikus. Fejlődése pedig soha sem nyerhet valódi és hosszú távon fenntartható formát.

Itt nincsenek jók és rosszak. Olyan küzdelem ez, amelyben csak vesztesek vannak. Vesztes az a menekült, aki ezer és ezer kilométer után fennakad a határon, és végül nem kerülheti el a visszatoloncolást. De vesztes az a hatósági ember is, aki az illegális határátlépő elleni eljárást fogatósítja. Hiszen aki nem tudja segíteni, nem tudja befogadni a bajbajutottat, maga is vesztes. És e kudarc csendes beismerésének megmutatása a film egyik kivételes teljesítménye. Nem is találhatnánk jellemzőbb példát erre, mint azt a jelenetet, amely a polgárőrség parancsnokának otthoni

ebédjét mutatja, ugyanis a házigazda és unokája beszélgetése az értékek egyfajta elbizonytalanodásáról árulkodik. Míg a kisfiú szeretne hősként tekinteni nagyapjára, az idős férfi tudja, hogy munkájában nincs semmi hősiesség, és a küzdelemben, amelyet folytat, nem „a gonoszok” nyerik el „méltó büntetésüket”. De ebből a szempontból szimptomatikus az a párbeszéd is, amely a polgárőrök között zajlik egy éjszakai szolgálat során. „Ilyenkor mindig azt kívánom nekik, hogy csak jobbra fordulna a sorsuk.” „Hát akkor nem jönne, ne félj! Ha nem háborúznának ottan, akkor nem jönne ide.” „Tényleg sajnálom őket valahol, mert...” „Egy oldalról igen, de a másik oldalról meg hát mindenkit sem lehet befogadni.”

A migráció jelenségek köre Nagy Viktor Oszkár számára nem új terület. A 2009-ben készült *3 esküvő* egyik epizódjának rendezőjeként dolgozott már e tematikával, igaz, egészen más aspektusból. Hiszen a kontinenseken átívelő vegyes házasságok motívuma – az illegális bevándorlók problémájával szemben – egy olyan pozitív metszetet mutatja a globalizációban még látványosabbá váló társadalmi mozgásoknak, amelyben a kultúrák közötti párbeszéd létrejöhet. És Nagy Viktor Oszkár munkájában létre is jön. Sanju, az indiai születésű fiatal férj Rejtő Jenő-regényt olvas angolul, míg magyar felesége, Bernadett indiai táncot tanul. Sanju azonnal feladja amerikai munkáját, karrierjét, amikor úgy érzi, szerelme boldogsága, egészsége forog kockán; Bernadett mindent megtesz, hogy párja Magyarországon is otthonra találjon. A kettejük közötti kölcsönös nyitottság, elfogadás és harmónia átragyog a film minden képkockáján.

Ez az az egymás felé fordulás, együttlétezés, amely a *Felsőbb parancs* szereplőinek életéből szük-

ségszerűen hiányzik. Számukra legfeljebb az egy térben való mozgás lehetősége adatik meg. Márpedig az azonos tér nem feltétlenül jelent közös teret, hiszen ez a határvidék mást és mást hordoz az egyes szereplők számára. A találkozás e térben leginkább csak hatósági intézkedések formájában képzelhető el, dialógus azonban legtöbbször ekkor sem jöhet létre. Nyomait egyedül a lelkész menekülteket segítő tevékenységében fedezhetjük fel, ám e kísérletek csupán ideig-óráig lehetnek sikeresek. És még itt is eleve kérdéses, mennyiben értelmezhető kölcsönös, közös aktusként például a protestáns lelkész imája a muzulmán menekültekért vagy egy má-

sik hasonló helyzetben karácsony bibliai történetének elmesélése – egy idegen térben, amely nem nyújt menedéket, egy olyan nyelven, amely egyikük számára sem anyanyelv. „Néhány ember kint élt a mezőn, mint ti most. Őrizték a birkanyáját” – meséli angolul a lelkész a menekülteknek táborút mellett. „És ezek az emberek fáztak odakint, pont úgy, mint mi, és egyszer csak érkezett egy angyal. Őt Isten küldte, és így szólt: »Megszületett a Megváltó!« (...) Ez a karácsony, Jézus születésének története.” Mire az egyik menekült megjegyzi: „Ismerem ezt a történetet, láttam a moziban.” (*Campfilm*, 2013)

Czirják Pál

Néhány szerzőnkéről (folytatás)

CSERNAI BALÁZS – Passauban és Münchenben tanult teológiát, doktori fokozatát Münchenben szerezte 2007-ben. Azóta elsősorban lelképásztorkodik, illetve a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán tanít. Önálló kötete: *Die Fremdwahrnehmung des Christentums im Spiegel der Gerichtsszenen der Apostelgeschichte*, Veszprém, 2007. dr. Hárdi Lilla – pszichiáter, pszichoterapeuta, rehabilitációs pszichiáter és pszichoanalitikus. Közel 20 éve foglalkozik traumatizált menedékkérőkkel, menekültekkel. 1996 óta vezeti a Cordelia Alapítvány pszichológusokból, pszichiáterekből és speciális terapeutákból álló munkacsoportját.

HOSSZU ERZSÉBET – a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem mesterszakos építész hallgatója. 2011 óta kisléptékű szociális építészeti és design projektek résztvevője; 2013-tól Dendel Nikolettal és Jekli Ágnessel az Útilapu Hálózat-SCI Hungary Open Doors projektjének vezetője.

JEKLI ÁGNES – tervezőgrafikus, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskolájának hallgatója. 2010 óta a Service Civil International nemzetközi önkéntes szervezet magyar tagozatának résztvevője; 2013-tól Dendel Nikolettal és Hosszu Erzsébettel az Útilapu Hálózat-SCI Hungary Open Doors projektjének vezetője.

STRAUSZ LÁSZLÓ – az ELTE Filmtudomány Tanszékének adjunktusa. 1998 óta publikál filmes lapokban, illetve weboldalakon. A Pécsi Tudományegyetemen filozófia diplomát szerzett, majd 2001–2007 között doktori tanulmányokat folytatott az Egyesült Államokban, Atlantában (Georgia State University). Doktori diplomájának megszerzése után Amerikában (Bucknell University) és Angliában (University College London) tanított. Főbb kutatási területei a mozgókép és történelmi emlékezet, a filmstílus politikája és a rendszerváltás utáni kelet-európai film, valamint a stílusfejlődés és narráció kérdései.

SZABÓ ATTILA – a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán szociálpolitika szakon szerzett diplomát 2009-ben. 2011 óta a Menedék Migránsokat Segítő Egyesület szociális munkása. Elsősorban idegenrendészeti őrizetben lévőekkel és elismert menekültekkel dolgozik.